

PUTERE POLITICĂ, AUTORITATE LINGVISTICĂ, IDENTITATE NAȚIONALĂ: LIMBA MOLDOVENEASCĂ ÎN PERSPECTIVĂ ISTORICĂ ȘI TEORETICĂ

POLITICAL POWER, LINGUISTIC AUTHORITY, AND NATIONAL
IDENTITY: THE MOLDAVIAN LANGUAGE IN HISTORICAL
AND THEORETICAL PERSPECTIVE

(Abstract)

The national identity constituting/building process is integral part of a political project. Such a process builds on many patterns, including the ethnic origin, language, religion, common history, territorial continuity, and the like, each impacting in a different way, from a case to another. Unlike the other elements in this series, the language has a special status. The so-called Moldavian language (*limba moldovenească*) is an astonishing example of a *sui generis* ‘making’ of a national language. The question concerning the legitimacy or rather the lack of legitimacy of the Moldavian language has already been subject of many debates and is far from being settled (see, for instance, Cîscel 2007). The legitimation/de-legitimation process and corresponding debate followed two paths: one political – as formalized in a series of key laws/acts (Moldavian Constitution/1994 vs. Law 3465–XI/1989; Declaration of Independence/1991); the other linguistic – as informed by views expressed by individual linguists (Stati vs. Coseriu, for instance) and positions taken by formal institutions (Moldavian Government vs. Moldavian and Romanian Academies). What may really be interesting, in a research which aims at re-addressing this sensitive issue, is not the bare re-iteration of these debates, in a sort of repeated discourse which risks lapsing into the boiler-plate rhetoric, but approaching it diversely – as a case study – in an attempt to identify and describe a new type of political intervention in the national language making process. After briefly tracing the punctuated trajectory of Bessarabia/the Republic of Moldova’s history, the research focuses on the post-Communist (=post-Soviet) times (until 5 December 2013). An in-depth analysis provides evidence of a dual political action: the making of the Moldavian nation and

the making of the Moldavian language, as different from Romanian. The Moldavian nation is legitimated by the existence of an independent Moldavian state. *Could the latter legitimize the creation of the Moldavian language too?* Beyond its immediate historical significance, the Moldavian case also has high theoretical relevance. It helps understanding how political factors can intervene in legitimizing/de-legitimizing a linguistic identity, up to instituting and institutionalizing a fictive one. The complexity of the issue under investigation along with the heterogeneity of the factors at work both demand for a trans-disciplinary approach.

Cuvinte-cheie: (pseudo-)limba moldovenească, autoritate (forță centrifugă) – libertate (forță centripetă), identitate națională, intervenție străină, identitate lingvistică fictivă.

Key-words: (pseudo-)limba moldovenească, authority (centripetal force) – freedom (centrifugal force), national identity, foreign penetration, fictive linguistic identity.

Problema limbii vorbite de moldovenii basarabeni a fost adesea confundată cu problema statului moldovean. Granițele primului s-au schimbat și poate se vor mai schimba, ca și cele ale altor state. Asta nu a dus și nu duce la transformarea unei limbi într-o alta, doar pentru că se decide, în mod mai mult sau mai puțin arbitrar, să i se schimbe numele. Și totuși, naște spontan o întrebare: *Ideea de limbă moldovenească de unde vine și se târăgănează?*

1. SCURT EXCURS ISTORIC

În vederea delimitării problemei limbii și a separării ei de cea a statului moldovean, se impune un scurt recurs la istorie, cu strictă referire la chestiuni politice și lingvistice. Voi punctualiza doar câteva aspecte, menite să faciliteze înțelegerea unui argument atât de complex și de sofisticat, precum este cel al (pseudo-)limbii moldovenești, de către un cititor mai puțin familiarizat cu istoria Moldovei/Republicii Moldova¹.

1.1 Înainte de Republica Moldova

Folosirea indiscriminată a numelor Moldova și/sau Basarabia în contexte istorice diferite poate genera confuzii. Moldova istorică se referă, în linii mari, la principatul Moldovei până la [1806]1812, acoperind teritoriul de ambele părți

¹ Pentru o privire sintetică, aspectele lingvistice incluse, vezi, spre exemplu, Ciscel, 2007: 32-46; cf. și Zaffi, 2010 (mai ales pentru perioada țaristă). Dat fiind spațiul limitat al acestui articol, aici și în continuare am optat pentru câteva referințe de dată recentă.

ale Prutului și ale cărui granițe se schimbă în mod continuu. După o perioadă de glorie, principatul începe să decadă, fiind nevoit să accepte, ca și Țara Românească, suzeranitatea otomană (începutul sec. al XVI-lea–1806)². Cât despre denominativul Basarabia, acesta a fost inițial folosit cu referire la Țara Românească sub Basarab I (1310–52), dat apoi teritoriului între Dunăre și Marea Neagră preluat de Moldova în vremea lui Alexandru cel Bun (1400–32),³ pentru a fi apoi extins la întregul teritoriu intrat sub ocupație țaristă (Basarabia țaristă), la începutul secolului al XIX-lea⁴.

Un adevăr trivial, adesea ignorat, este faptul că ceea ce a fost ocupat de Imperiul Țarist reprezenta doar o parte din teritoriul Moldovei istorice⁵. În istoria acestui teritoriu s-au succedat, de atunci încolo, următoarele perioade: ocupația rusească țaristă ([1806]1812–1917) și post-țaristă (1917–1918), unirea cu România (1918–[1939]1940/41–4), anexarea/ocupația sovietică ([1939]1940–1/1944–91) și, în sfârșit, independența (1991–prezent).

Din punct de vedere politic, acestea corespund, în ordine: unui ținut (*область*) (1818)⁶, unei provincii (1828)⁷, și, respectiv, unei gubernii (1871) a Imperiului Țarist, cu autonomie inițială semnificativă, pierdută gradual, și rusificare⁸ accentuată după 1880⁹; unei republici (Republica Democratică Moldovenească – întâi parte autonomă a Republicii Federative Ruse: 2 Decembrie 1917, apoi independentă: 24 ianuarie 1918); unei părți a Regatului României Mari¹⁰; unei republici sovietice (R. S. S. Moldovenească) și, respectiv, unui stat suveran (Republica Moldova).

² Inițial cu independența păstrată formal, dar des violată în practică; începând cu 1711 cu o erodare semnificativă a autonomiei, în timpul regimului fanariot; cf. Zaffi 2010; Brad Chisacof 2012.

³ Teritoriul cunoscut și sub numele de Basarabia Veche sau cu cel turcesc de Bugeac (astăzi în Ucraina).

⁴ Detalii în Zub 2012; cf. Musteață (ed.) 2012.

⁵ Restul teritoriului (partea de vest) păstrează numele de Moldova. În 1859 se unește cu Țara Românească, formând Principatele Unite ale Valahiei și Moldovei – stat unitar, din 1861 numit România, recunoscut în 1878 și devenit regat în 1881.

⁶ Prin „Așezământul obrazovaniei oblastei Basarabiei”, [al lui Alexandru I], Chișinău, 1818; abrogat în 1828; parțial on-line; vezi mai ales primele 12 pagini; pentru limbă vezi 10-12 (10 și 12 on-line).

⁷ Prin „Regulamentul lui Voronțov”, 29.01.1829; Mihail S. Voronțov – vicerege al Basarabiei (1823-36). Detalii în Liboni 2013.

⁸ Prin asimilare și amalgamare, ambele menite să ducă la o deligitimare a identității românești [moldovenești].

⁹ Detalii în Negru 2012; cf. Goșu, 1998.

¹⁰ Detalii în Enciu 2012.

Situația nu este mai puțin sofisticată la nivel lingvistic. Limba vorbită de marea parte a locuitorilor Moldovei istorice era româna, numită ea și moldovenească (dar într-o vreme în care nu exista o conștientizare și o formalizare a identității lingvistice). Alături de română, se vorbeau și alte limbi – cele ale grupurilor etnice care trăiau pe acel teritoriu și a căror componență varia în timp și spațiu. Limba de cult a fost mai întâi (ca și în alte provincii românești) slavona, pentru a fi treptat înlocuită începând cu secolul al XVI-lea cu româna; menținându-se totuși grafia chirilică. Timp de aproape două secole, suzeranitatea otomană nu a contemplat o politică lingvistică precisă cu privire la principatele române aflate sub controlul său. Începând cu 1711, o dată cu stabilirea regimului fanariot, deopotrivă în Moldova istorică cât și în Țara Românească, se încearcă impunerea formală a unei noi limbi oficiale – limba greacă¹¹. Limba română continuă să existe și să se dezvolte. Începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea se trece gradual (în faza de tranziție s-a folosit și alfabetul mixt: latino-chirilic) la alfabetul latin. Deși se revine la grafia chirilică, în Basarabia țaristă, limbii române [moldovenească] i s-a recunoscut totuși inițial (1818) statutul de limbă oficială, alături de rusă. Începând cu 1828, româna [moldovenească] va pierde treptat teren în favoarea rusei, care va deveni cu timpul singura limbă oficială. Ar fi de notat interzicerea limbii române în învățământul public (1867) și impunerea ei în biserici (alături de română, cu mai mult sau mai puțin succes)¹². Unirea cu Regatul României, în 1918, va duce automat la adoptarea limbii române (cu alfabet latin).

Merită deschisă aici o mică paranteză. La scurt timp după pierderea controlului asupra Basarabiei, noua Uniune Sovietică creează, printr-o decizie a Politbiroului (25.09.1924), așa-numita R.S.S. Autonomă Moldovenească, dincolo de Nistru. Capitala, stabilită inițial la Baltă, este apoi mutată la Tiraspol – ca și Baltă cu populație moldovenească nesemnificativă, dar înconjurat totuși de sate moldovenești. Conform statisticilor oficiale, moldovenii reprezentau pe atunci doar 34,2% din populația totală (ucraienii 50,4%, rușii 8%, alte etnii 6%). Potrivit autorităților sovietice, aceste date subestima numărul moldovenilor (estimați de către grupul de inițiativă la circa 300.000 din totalul unei populații de 500.000). Limba noii republici autonome devine româna, sub numele de moldovenească și cu alfabet chirilic. Dacă în 1918 nu exista în zonă nici-o școală cu predare în limba română [moldovenească], la sfârșitul lui 1924 erau deja active 11, iar în 1928 102; în

¹¹ *De jure* limbă oficială, *de facto* greaca a devenit doar în parte dominantă, rolul ei variind de la un registru la altul; detalii în Brad Chisacof 2012: 23-44, în special.

¹² Negru 2012; cf. Goșu, 1998.

1930–1 frecventate de circa 20.600 de copii¹³. Dincolo de implicațiile ei istorice, R.S.S.A.M. este un caz de fabricare *ad hoc* a unei identități naționale pe teme pur politic/ideologic. Accentul pus pe limbă demonstrează nu doar o recunoaștere a identității lingvistice a moldovenilor, dar și centralitatea celei din urmă în constituirea unei eventuale identități naționale.

Re-anexarea Basarabiei de către Uniunea Sovietică în [1939]1940, și din nou în 1944, comportă și schimbări la nivel de politică lingvistică. Într-o primă perioadă, limba română [moldovenească] era folosită în paralel cu rusa. Practicată de U.R.S.S. în anii douăzeci–începutul anilor treizeci, politica de încurajare și promovare a limbilor naționale pierde totuși teren după cel de-al doilea război mondial, când rusificarea lingvistică domină. În contextul creat de relaxarea treptată a puterii sovietice în a doua jumătate a anilor optzeci, în R.S.S. Moldovenească se face din ce în ce mai mult simțit spiritul iredentist. Limba devine unul dintre punctele cheie pe agenda mișcării de renaștere națională.

1.2 Perioada post-sovietică: [1988]1991–2013

În cadrul acestei perioade, relativ scurte, dar extrem de complexe, se pot diferenția trei sub-perioade: 1988–94, 1994–2009 și, respectiv, 2009–2013.

În sub-perioada 1988–94, un prim sub-interval (1988–91) – proto-post-sovietic – marchează începuturile mișcării de recuperare a identității naționale și, implicit, de proto-desovietizare. Un al doilea sub-interval (1991–4) corespunde formalizării trecerii de la R.S.S. Moldovenească la Republica Moldova¹⁴. Deja în 1988, etnia și limba devin centrale în discursul public din R.S.S. Moldovenească, revendicând identitatea moldovenesc-român, recunoașterea limbii române ca limbă de stat și introducerea alfabetului latin. La alegerile din martie 1989, Frontul Popular – catalizator al spiritului iredentist – obține un success discret. Câteva luni mai târziu, pe 31 august, vor fi promulgate o serie de legi legate de cele trei chestiuni menționate. Ziua de 31 august va deveni sărbătoare națională – Republica Moldova este probabil singura țară care numără printre sărbătorile naționale una dedicată limbii. Reacții din partea multor minorități naționale nu s-au lăsat așteptate. Căderea Uniunii Sovietice, în 1991, marchează începutul unei noi etape, sancționate prin Declarația de independență (1991) (precedată de Declarația de suveranitate, 1990) a Republicii Moldova, având drept limbă națională româna cu alfabet latin¹⁵. Acest scenariu avea să fie curând revizuit.

¹³ Detalii în Zaffi 2010: 15-20; de unde am preluat și datele statistice.

¹⁴ Referitor la procesul de trecere de la R.S.S.M. la Republica Moldova, vezi Ionescu 2002.

¹⁵ Detalii în Ionescu 2002: 13-21.

Cea de-a doua sub-periodă (1994–2009) este mai degrabă una regresivă. Articolul 13 din Constituția Moldovei (1994) schimbă numele limbii naționale din *română* în *moldovenească*, păstrând totuși alfabetul latin¹⁶. Ca urmare a protestelor din martie–aprilie 1995, de către grupuri de studenți și intelectuali, pe 27 aprilie președintele Republicii Moldova, Mircea Snegur, se adresează Parlamentului: admitând că numele corect al limbii este româna, solicită amendarea articolului în cauză¹⁷. Complicarea ulterioară a contextului politico-economic a dus la suspendarea amendării. În plan strict politic, de notat este și „re-animarea”, începând cu 1996, a Partidului Communist și, în general, începutul unei etape din ce în ce mai controversate¹⁸. Abandonați propriului lor destin de către o Românie deopotrivă prea săracă și politic incapabilă pentru a fi de folos, puțin sau deloc considerați de Europa și, mai ales, sub continuă presiune externă din partea Rusiei, moldovenii se confruntă cu probleme economice insurmontabile (șomaj, sărăcie, emigrație). Problema limbii trece în plan secundar, împreună cu idea unirii cu România.

Situația se degradează ulterior în 2009, până la a crea o criză politică profundă, care duce, printre altele, și la imposibilitatea de a alege un președinte¹⁹. În încercarea disperată de a ieși din sfera de influență a Rusiei, moldovenii se agață cu disperare de ultima speranță – Europa. În martie 2012, Nicolae Timofti, candidat al Alianței pentru Integrare Europeană, este ales Președinte al Republicii. Pe 22 martie, Legea 49 sanctifică dreptul cetățenilor moldoveni de a indica în propriile documente de identitate naționalitatea română, prin auto-identificare. Ar putea fi, cu mare probabilitate, o intenție de a re-afirma unitatea de identitate moldovenească-română; eventual și preludiul unei noi intenții unioniste.

În linii mari, cele trei sub-perioade ar putea fi definite drept: *pro-română*, *moldovenească* și, respectiv, *pro-europeană*. În plan lingvistic, aceasta revine, în ordine, la afirmarea identității moldovenească-română (limba română), la construirea unei eventuale identități moldovenești (limba moldovenească, diferită de română) și, respectiv, la o eventuală suspendare a problemei limbii [identității lingvistice] și concentrarea pe probleme strict economice²⁰.

¹⁶ Același articol recunoaște dreptul de a păstra rusa și alte limbi, încurajează studierea limbilor străine și indică faptul că folosirea limbilor pe teritoriul Republicii Moldova va fi stabilită prin lege organică.

¹⁷ Ionescu 2002: 37 și următoarele.

¹⁸ Pentru cotitura spre stânga (1996) și tendițele din anii următori (1997–9), vezi Ionescu 2002: 125-7 și, respectiv, 128-45.

¹⁹ Referitor la alegerile din 2009, vezi Ciscel 2011.

²⁰ Pentru situația lingvistică din perioada post-sovietică (până în 2006), vezi Ciscel 2007.

2. CADRU TEORETIC

Cadrul teoretic general al cercetării întreprinse în lucrarea de față are în vedere câteva aspecte fundamentale: natura de obiect istoric și cultural a limbajului (ca de altfel și a politicului); esențialitatea limbajului și a politicului pentru ființa umană; înțelegerea limbajului și a politicului în termeni de autoritate și libertate; raportul autoritate–libertate în constituirea/construirea unui nucleu lingvistic comun; raportul politic–lingvistic în facerea limbii naționale ca parte a identității naționale.

La nivel de suport teoretic, vor fi implicate, în primul rând, o serie de concepte triviale: limbă comună, *comon core*²¹, *lingua franca*²², limbă națională etc. Aceștia li se adaugă câteva concepte din (sau actualizate de) paradigma coșeriană: *limba – obiect istoric și cultural*, *schimbarea și neschimbarea* în limbă, *limba exemplară* etc. Pentru înțelegerea raportului politic–lingvistic, modelul teoretic de referință este, în linii mari, produsul hibridizării a două importante sisteme de gândire: viziunea despre politic a Hannei Arendt și cea asupra limbajului propusă de Mihail Bahtin; hibridizare schițată deja în alte ocazii (Virban 2006a și 2006b).

2.1 Limba – obiect istoric și cultural. Schimbarea și neschimbarea

Dincolo de circumstanțele istorice menționate, merită amintit faptul că limbajul este prin natura sa un obiect istoric. Limbajul uman se manifestă și există sub forma limbilor istorice. Cel care a surprins cel mai bine esențialitatea naturii istorice a limbajului a fost Eugeniu Coșeriu. În acest sens, observa:

Limba „se face”, dar „facerea” ei este o „*facere*” istorică, nu cotidiană; este o „facere” într-un cadru de permanență și de continuitate. În felul acesta, considerată în două momente successive ale istoriei sale, o limbă nu este „ni tout à fait une autre, ni tout à fait la même”. Însă faptul că se menține parțial identică cu ea însăși și că încorporează tradiții noi este, tocmai, ceea ce asigură funcționalitatea ei ca limbă și caracterul ei de obiect istoric”. Un obiect istoric există ca atare numai dacă este, în același timp, permanență și successiune. (Coșeriu 1997[1958]: 247)

În plus, limbajul este un obiect cultural care ține de sfera libertății, nu de cea a necesității, bucurându-se prin urmare de avantajul că „Libertatea își schimbă și legile, pe când legile în natură nu se schimbă” (Coșeriu 1996a: 69). În același sens, Arendt insistă asupra esențialității libertății în sfera

²¹ Vezi Hockett 1955: 18-9 și următoarele.

²² Pentru *lingua franca*, vezi Schuchardt 1909.

politicului: „Without it, political life as such would be meaningless” [Fără ea, viața politică ar fi ca atare lipsită de sens] (Arendt 1977 [1961]: 146).

Dacă schimbarea face ca o limbă să nu fie cu totul aceeași în două momente ale istoriei sale, ceea ce face ca ea să nu fie însă nici cu totul alta este faptul că „limba are o continuitate în conștiința vorbitorilor” (Coșeriu 1996a: 86), adică neschimbarea:

Și mai mult trebuie să ne întrebăm care sunt condițiile care au motivat *neschimbarea*, fiindcă și neschimbarea trebuie să fie explicată: același fel de viață, aceleași relații sociale, același tip de cultură, izolarea cu privire la alte limbi, foarte puțin contact ș.a.m.d. Noi ne-am obișnuit să considerăm numai schimbarea, ca și cum limba n-ar trebui să se schimbe. Pe când, în realitate, trebuie să considerăm și faptul că ceva nu se schimbă ca ceva foarte particular și, deci, trebuie să explicăm aceste lucruri, fiindcă și ele înseamnă un mod de a proceda al libertății. (Coșeriu 1996a: 91)

2.2. Limbaj și politică în termeni de autoritate și libertate

2.2.1. Încercând să diferențieze ființa umană de alte ființe, Aristotel (*Politica* și *Etica nicomahică*) definea omul drept *zōon politikon* „ființă vie care trăiește în polis”, ceea ce implică mai degrabă o natură socială. Să facă diferența dintre ființa umană și alte ființe era, după Aristotel, și capacitatea primului de a vorbi, de unde o a doua definiție: *zōon logon ekhon* „ființă vie capabilă de vorbire”. O a treia definiție, cea de *bios politikos*, le asumă pe primele două, dar adaugă ceva în plus: *bios* fiind cel care trăiește în acord cu *Binele* (respectă anumite principii).

Luând în discuție definițiile oferite de Aristotel, Hannah Arendt observă în mod corect că *bios politikos* este o ființă capabilă de acțiune (*praxis*) și vorbire (*lexis*)²³. Mai mult, notează că din aceste două activități “rises the realm of human affairs (*ta tōn antrōpōn pragmata*, as Plato used to call them), from which everything merely necessary and useful is strictly excluded” (Arendt 1998[1958]: 25) [se ridică domeniul afacerilor umane (*ta tōn antrōpōn pragmata*, așa cum Platon obișnuia să le numescă), din care tot ceea ce este necesar și util este strict exclus]. Arendt consideră că ființa umană nu poate fi altfel decât politică; în alte cuvinte, ceea ce face omul om este revelarea și dezvoltarea naturii sale politice. Adoptând o perspectivă istorico-teoretică, ea plasează în centrul teoriilor sale politice conceptele de *autoritate* și *libertate*. Arendt reamintește că termenul autoritate trimite la *auctores* (autori), cei cărora le vine recunoscut rolul de fondatori – recunoașterea de către alții fiind singura care legitimează autoritatea. Cât privește libertatea, Arendt distinge

²³ Arendt (1998 [1958]: capitolele III-V) înțelege prin acțiune (*action*) un tip specific de activitate, diferită deopotrivă de cele corespunzătoare lui a munci (*labour*) și a lucra (*work*).

între libertatea practică (manifestarea efectivă) și cea teoretică (conceptul de libertate). Doar prima are de-a face cu politica. Distinge apoi libertatea exterioară (care se manifestă efectiv, într-un spațiu public) de cea interioară (definită indirect, ca manifestare a absenței celei dintâi). Felul în care autoritatea și libertatea se raportează una la alta și intervin în activitatea politică făcând, potrivit lui Arendt, diferența între un sistem politic sau altul: despotice, totalitar, sau bazat pe autoritate; doar ultimul creând scop pentru libertate și, deci, legitimându-se ca sistem politic în sensul deplin al cuvântului²⁴.

Mihail Bahtin, în schimb, crede că ceea ce face omul om este facultatea sa lingvistică. Plasând accentul pe limbaj, Bahtin nu ignora rolul politicului și cu atât mai puțin pe cel al socialului, insistând, în particular, asupra dimensiunii sociale a dialogului. Bahtin plasează economicul și socialul la nivel de bază, în timp ce politicul la nivel de suprastructură, alături de alte registre, precum cel literar, juridic, științific etc. Toate aceste registre sunt concepute de Bahtin ca ideologii, înțelese ca universuri discursive. Ceea ce au în comun diversele ideologii este, în viziunea sa, tocmai natura lor discursivă; de unde și primatul limbajului. Bahtin elaborează una dintre cele mai interesante și pertinente teorii despre limbaj. În articularea sistemului său teoretic, un rol important îl are înțelegerea dinamicii limbajului/discursului (la diverse niveluri) în termeni de interacțiune continuă a două forțe – forța centripetă (*центростремителная сила*) și forța centrifugă (*центробежная сила*), corespunzând tendinței spre unificare, centralizare și organizare sistematică a limbajului/discursului și, respectiv, celei opuse, de diversificare, decentralizare și dezorganizare²⁵.

2.2.2. Pornind de la conceptele introduse de Bahtin și Arendt, am schițat un nou model cu privire la rolul autorității și libertății în facerea limbajului și a politicului, insistând pe relația profundă dintre ele și esențialitatea lor pentru ființa umană. Mai exact, hibridizând viziunea Annei Arendt asupra politicului cu cea bahtiana asupra limbajului, propuneam un model comun – de înțelegere atât a politicului cât și a limbajului în termeni de autoritate și libertate și, implicit, posibilitatea reprezentării dinamicii ambelor [a politicului și a

²⁴ Pentru conceptele de autoritate și libertate, vezi, în particular, „What Is Authority?” și, respectiv, „What Is Freedom”, ambele în Arendt 1977: 91-141 și, respectiv, 143-71. Pentru o viziune de ansamblu, vezi și Arendt 2004 [1951], 1998[1958], 1977[1961], 1970, și 1994[1930–54]. Pentru o sinteză, cf. Vîrban 2006a: 415-22.

²⁵ Detalii despre aceste concepte în Bahtin 1981[1934–5]. Pentru o viziune de ansamblu, vezi și Bahtin 1993[1919–21/1986], 1984[1929/1963], 1999[1979], Bahtin/Medvedev[1978[1928]] și Bahtin/Voloșinov 1973[1928]. Pentru o sinteză, cf. Vîrban 2006a: 408-15; cf. și id., 2006b: 122-3.

limbajului] în termeni de forțe centripete și, respectiv, centrifuge (Vîrban 2006a: 422-9, în particular).

2.2.3. Successiv (Vîrban 2006b), am interogat acest model cu privire la problema autorității (și implicit a libertății) în limbă și la relația dintre limba literaturii și limba literară/exemplară/standard. Notam, tot atunci, că procesul de constituire/construire a celei din urmă este de regulă strâns legat de procesul de constituire a unei limbi naționale, cea din urmă fiind parte integrantă a unui proiect politic (125-6). În ambele cazuri este vorba de constituirea unui nucleu, care poate fi însă doar exemplar (limba literară) sau/și comun (limba majorității). Subliniam totodată esențialitatea autorității în acceptarea unui nucleu drept limbaj unitar comun (126) și, mai departe, diversitatea registrelor autorității (lingvistică, etnică, religioasă, culturală, politică etc.) (126-9). Luând în discuție o serie de exemple concrete de formare a unei limbi naționale, făceam câteva referiri și la cazul Republicii Moldova, subliniind primatul politicului în procesul de facere a așa-numitei limbi moldovenești (128). Raportul autoritate (forță centripetă)–libertate (forță centrifugă) privește nu doar dinamica internă a limbii sau raportul cu alte limbi, ci și raportul dintre limbă și diversele niveluri discursive (politic, literar, religios etc.).

2.2.4. Cercetarea de față propune o interogare ulterioară a modelului deja schițat în lucrările anterioare și, implicit, adaptarea la studiul de caz – procesul de instituire și instituționalizare a limbii naționale a Republicii Moldova. Analiza se concentrează asupra rolului jucat de factorii politici și, respectiv, lingvistici, precum și asupra raportului dintre ei. Propun, și în acest caz, o înțelegere atât a dinamicii fiecăruia dintre cele două componente cât și a raportului dintre ele în termeni de autoritate și libertate și, implicit, o reprezentare, la ambele niveluri (de componentă individuală și, respectiv, de raport) ca forțe centripete și centrifuge. Merită observat că factorii politici și cei lingvistici pot acționa fie ca forțe convergente fie ca forțe divergente.

3. CAZUL (PSEUDO-)LIMBII MOLDOVENEȘTI

3.1 Schimbarea numelui limbii este contrastată de neschimbarea limbii

Limba vorbită de moldovenii basarabeni este și astăzi o limbă vie datorită faptului că a rămas un obiect istoric: vorbitorii ei au continuat s-o facă și s-o refacă. Că acest proces a implicat o relativă rusificare și, într-o oarecare măsură, o evoluție paralelă cu cea a limbii române de dincoace de Prut este un fapt incontestabil²⁶. O funcție intrinsecă a limbii este comunicarea intersubiectivă. În condiții precum cele în care se găsea comunitatea românească de peste Prut, aceasta implică nu doar nevoia de a comunica cu

²⁶ Cf., spre exemplu, Vîrban 1994.

alți vorbitori în aceeași limbă, ci, în plus, și un dialog a două sau mai multe limbi²⁷ (istorice) și, implicit, o adaptare și contaminare continuă a limbilor care interacționează, în sensul creării unui nucleu minim comun (minimum necesar); de fapt a unei serii de astfel de nuclee care variază în timp și spațiu. Nu este vorba de un *common core* în sensul propriu (intersecție a idiolectelor, Hocket 1955: 19); ci de unul/unele *sui generis*, rezultat(e) din intersecția a două sau mai multor limbi în contact. Acest(e) nuclee comune informal(e) coexistă uneori cu o limbă comună (oficială, formală) – în cazul de față, limba rusă. Deși limba unei minorități în Basarabia/R.S.S. Moldovenească, rusa era limba majorității în Imperiul Țarist/Uniunea Sovietică. Pentru moldovenii basarabeni, limba comună vorbită rămânea româna; rusa era limba comună oficială. Fără un sistem de referință ferm și permanent, contaminarea limbii române (a sub-graiului basarabean²⁸) era inevitabilă. Situația periferică și, mai ales, izolarea față de centrul inovator (România) au slăbit rezistența limbii la factori contaminatori. În plus, multe dintre ariile de limbă română includeau enclave lingvistice diverse sau erau ele însele enclave în alte arii lingvistice. În parte naturală, discontinuitatea a fost potențată de politici mai mult sau mai puțin precise: deportări, insedierea unor populații de alte etnii, serviciul militar, deplasări pe motive profesionale etc²⁹. Se poate ușor nota (din succintele informații istorice oferite mai sus) existența și concurența în timp a numeroși factori care se constituie ca forțe centrifuge, contrastând procesul de formare, afirmare și conservare a identității lingvistice a moldovenilor basarabeni. Faptul că ei continuă să vorbească și astăzi românește (graiul moldovenesc-basarabean) este dovadă incontestabilă a faptului că limba română a continuat în conștiința lor (a vorbitorilor) și, implicit, că neschimbarea primează asupra schimbării³⁰. În ciuda unui context care prezintă elemente concrete de bi/multi-lingvism, româna rămâne prima limbă a majorității populației Republicii Moldova, în timp ce rusa este limba nativă a unei minorități (vezi, spre exemplu, Coșeriu 1994b). Recent, Matthew Ciscel tinde să minimalizeze acest „detaliu”,

²⁷ Pentru conceptul de dialog, vezi, în particular, Bahtin/Voloșinov 1973 [1928]: 85-86, 95.

²⁸ Despre limba română și variantele ei vezi, spre exemplu, Coșeriu 1995.

²⁹ Așa cum rezulta și din mărturiile directe (din păcate neînregistrate) a multor basarabeni, cu prilejul unei mici anchete lingvistice în vara anului 1991; vezi Vîrban 1994 (articolul se referă strict la influența lingvistică).

³⁰ Schimbarea lingvistică nu există, în sensul transformării unui fapt de limbă în altul; există doar substituirea unui fapt prin altul (detalii în Coșeriu 1983). Prin extensie, nici schimbarea (transformarea) unei limbi în alta nu există (în sensul că româna s-ar putea transforma într-o altă limbă); dar există substituirea unei limbi cu alta (moldovenii ar putea substitui limba română cu o altă limbă; adică vorbitorii ar înceta să refacă româna).

asimilând situația din Republica Moldova unui caz de multilingvism și reducând, nejustificat, poziția lui Coșeriu (1994b) la una ideologică:

However, for those familiar with Moldova and with the pro-Romanian ideology of Dr. Coșeriu, the identities of the languages is[sic!] clear. It would also be clear that the language identity categories suggested by him are by no means universally recognized. Indeed, it is the high degree of disagreement about the social and linguistic identity of various groups in Moldova that makes the national context particularly troublesome when it comes to analyzing multilingualism. (2007: 85; cf. și 142-4)

Că majoritatea vorbește românește nu este o chestiune de acord/dezacord, ci o situație de fapt.

3.2 Limba comună, limba națională, *lingua franca*

Se impun, de asemenea, o serie de clarificări privind identificarea limbilor istorice care acoperă rolul de limbă comună³¹, limbă națională și, respectiv, *lingua franca* în Republica Moldova. Limba comună³² este limba română, prima limbă a majorității copleșitoare (cca. 2.500.000 de vorbitori nativi; Recensământ 2004). Limba națională a Republicii Moldova este *de facto* limba română, între 1994 și 2013 sub numele de moldovenească (negându-se astfel, *de jure*, identitatea moldovenească–română, adică apartenența la aceeași limbă comună). Rolul de *lingua franca* revine rusei (mai exact o *lingua franca* care are drept bază principală rusa); acesta fiind și unul dintre motivele (pe lângă invocarea rolului său de limbă oficială în trecut) pentru care rusa (cca. 200,000 de vorbitori nativi; Recensământ 2004) revendică rolul de a doua limbă națională³³. Este, în plus, invocată o anumită superioritate culturală a rusei față de română/moldovenească. După circa un secol de ocupație țaristă, jumătate de secol de sovietizare și doar un sfert de secol de de-sovietizare, este normal ca rusa să fie încă o limbă importantă în Republica Moldova³⁴. Indiscutabilă este și calitatea sa de limbă a unei mari culturi. După cum de necontestat este și dreptul minorității rusești, ca de altfel al tuturor minorităților

³¹ Există diverse grade ale unei limbi comune: *common core* (Hockett 1955: 19), *limba comună orală* și *limba comună scrisă* – ultima fiind parte a unui proiect politico-cultural: de construire a identității naționale; un dialect poate juca rolul de limbă comună; limba unei minorități poate fi folosită ca limbă comună scrisă; cf. Coșeriu, 1996: 110-5.

³² Limba comună în sensul de acel *maximum* de înțelegere mutuală la toate nivelurile discursive; vezi Bahtin 1981[1934–5]: 271.

³³ Detalii în Ciscel 2007:147–59.

³⁴ Pentru rolul ei în sistemul de formare, în perioada 1989–99, vezi Mlečko [Млечко] 1999.

lingvistice din Republica Moldova, de a putea continua să-și folosească limba. Nu există însă un temei obiectiv pentru a ridica limba rusă la rangul de limbă oficială, atâta vreme cât acest lucru nu va fi revendicat liber de majoritatea populației republicii. Fiecare limbă își are propriul model de exemplaritate. Faptul că o limbă ar putea fi *containerul formal* al unei culturi majore (cum este fără îndoială cea rusă), nu justifică impunerea ei asupra altor limbi, fie ele și legate de culturi percepute ca mai puțin importante (cum ar putea fi cea română și, cu atât mai mult, cea moldovenească)³⁵. Limba română a dezvoltat propria ei limbă exemplară, la care făcea referință *de facto* și așa-numita limbă moldovenească; chiar dacă formal s-a negat, pentru o vreme, acest lucru.

3.3 Autoritate și libertate politică și lingvistică în facearea limbii moldovenești

Felul în care se manifestă/acționează autoritatea și libertatea la nivel politic și lingvistic, constituindu-se ca forțe centripete și/sau centrifuge, se schimbă de la un scenariu sau altul. Două sunt deosebit de relevante.

Într-un prim scenariu, corespunzător perioadei [1988]1991–94, limba [autoritatea lingvistică] acționează în sensul afirmării unității de identitate moldovenesc-român; de aici și instituirea românei ca limbă națională (deja în 1989!). În același sens acționează și spiritul politic care duce întâi la suveranitate (1990) și apoi la independență (1991). Merită subliniat că limba (identitatea lingvistică) este un element fundamental în revendicarea identității naționale a basarabenilor. O intenție politică puternică se constituie în forță centrifugă față de puterea sovietică și, în același timp, în forță centripetă în sensul legitimării identității naționale. Identitatea moldovenesc-român implică și unitatea cu România, tinzând nu spre constituirea unui nou centru (moldovenesc), ci spre unul deja existent (România). Un astfel de scenariu a stârnit, cum era și de așteptat, reacții din partea minorităților etnice, în particular din partea celor slave și a celei ruse în special. Aceste reacții s-au constituit în forțe centrifuge de diverse naturi. Pentru cea mai mare parte, rezistența lor nu era neapărat orientată împotriva independenței politice în sine, cât mai degrabă împotriva unei eventuale uniri cu România; de unde și intoleranța față de acceptarea românei ca limbă națională. Radicală este însă reacția din partea grupurilor transnistrene, care refuză să accepte Chișinăul ca nou centru. Constituirea lor într-o forță centrifugă radicală duce la auto-declararea unei republicii transnistrene³⁶. Tensiunea creată degenează în

³⁵ Cf. și Ciscel 2007: 144-5.

³⁶ Deși nu este în esența sa una de natură lingvistică, rezistența transnistreană acționează totuși ca puternic factor destabilizator, cu repercursiuni și la nivel lingvistic. Schimbarea numelui limbii naționale ar putea garanta abandonarea proiectul unionist.

conflict militar (martie–iulie, 1992). Că politica de la Moscova nu este cu totul străină de felul în care a evoluat acest conflict, o demonstrează rolul jucat de exponenți ale celei de-a XIV-a armate (ex-)sovietice, *de jure* dizolvate, *de facto* încă în zonă³⁷.

În imposibilitatea de a ține sub control diversele arii conflictuale și a face față diverselor presiuni, guvernul de la Chișinău recurge la un compromis: lasă deoparte proiectul unionist, în favoarea unuia național – afirmarea identității moldovenești (ca diferită de cea română). Numele limbii naționale se schimbă din română în moldovenească. Acest al doilea scenariu vede o relativizare a forțelor centrifuge din prima categorie (cele care acceptau identitatea moldovenească, dar respingeau identitatea cu româna), ducând însă doar la o suspendare a conflictului cu forțele trans-nistrene³⁸. De precizat că, în timp ce forța centrifugă a majorității limbilor minorităților etnice se înscrie în parametri normali (stă în firea lucrurilor ca o minoritate să reziste instituționalizării limbii grupului majoritar ca limbă națională), cea a limbii ruse iese din acești parametri, revendicând statutul de a doua limbă națională/oficială, alături de limba moldovenească. O astfel de revendicare se bazează pe autoritatea limbii ruse ca *lingua franca* și pe rolul ei de limbă oficială în trecut.

4. RELEVANȚA CAZULUI

Analiza procesului de instituire/instituționalizare a limbii naționale a Republicii Moldova, întreprinsă în cele de mai sus, a dus la evidențierea unor aspecte importante privind rolul puterii politice, cel al autorității lingvistice și, nu în ultimul rând, al componentei lingvistice a identității naționale.

4.1 Putere politică internă slabă. Presiuni externe

În context post-Sovietic există exemple de putere politică slabă/fragilă condiționată din exterior (de către o putere politică străină), Republica Moldova

³⁷ Uniunea Sovietică nu mai există, dar cea de a XIV-a armată (ex-)sovietică (după 1991, parte a armatei Federației Ruse) „a uitat” să se retragă. Deși Rusia s-a angajat oficial să-și retragă prezența militară ilegală din regiunea moldovenească transnistreană, la Summitul OSCE de la Istanbul (1999), și a fost ulterior somată de către NATO să-și respecte angajamentul (18.11.2008), nu sunt semne că ar avea de gând să o facă. Pentru conflictul din 1992, vezi Lynch 2000: 109-26; cf. Ciscel 2007: 6-7, 43-4 și 70.

³⁸ Referitor la scenariul din 1995, vezi, spre exemplu, Ionescu 2002: 52-5; cf. 119-22. Transnistria, Nagorno-Karabah, Abhazia și Oseția de Sud sunt toate considerate zone post-sovietice de „conflict înghețat”. Referitor la politica Rusiei față de câteva republici ex-sovietice, vezi Lynch 2007; pentru Moldova vezi 109-26.

fiind unul dintre ele. Ea reprezintă un caz de putere politică independentă *de jure*, dar nu și *de facto*. O putere externă acționează ca forță centrifugă [politica de la Moscova], condiționând alegerile [libertatea] puterii interne și slăbindu-i, implicit, autoritatea. Diferit, dar tot din afară, alegerile Republicii Moldova sunt condiționate/influențate și de politica Bucureștiului. În sfârșit, o a treia condiționare este exersată de către Uniunea Europeană, Moldova a semnat recent (noiembrie 2013) faimosul *Eastern Partnership*. Spațiul libertății rămâne în continuare îngust.

4.2 O autoritate lingvistică duală?

În Republica Moldova, există două tipuri de autoritate lingvistică, legate de două limbi: româna [numită pentru o vreme moldovenească] și rusa. Autoritatea limbii române [moldovenești] este dată de caracterul ei de limbă comună a majorității vorbitorilor, fapt care justifică statutul ei de limbă națională și explică rolul ei de forță centripetă (în consolidarea componentei lingvistice românești a identității naționale din Republica Moldova), lăsând totuși spațiu pentru alte limbi (cele ale minorităților etnice în primul rând). Într-un spațiu politic democratic (bazat pe autoritate; deci care permite majorității să decidă liber) sunt șanse efective ca această identitate să fie consolidată și formalizată; așa cum se va și întâmpla (vezi *infra* Postscript). Autoritatea limbii ruse este de o cu totul altă natură, bazându-se în primul rând pe rolul său de limbă oficială (supra-națională) în trecut și pe cel de *lingua franca* în prezent. Primul devine sau, cel puțin, ar trebui să devină irelevant în context post-sovietic. Ce de-al doilea, deși rămâne important, se poate însă eroda cu timpul. Aspirația limbii ruse de a fi ridicată la rangul de a doua limbă națională este exagerată și nejustificată. Limba rusă este principala forță centrifugă, contrastând impunerea limbii române ca limbă națională; cu observația că rezistența sa tindea să se relativizeze ușor în scenariul în care limba și identitatea națională a Republicii Moldova era formal afirmată ca moldovenească și, deci, percepută ca diferită de cea română/românească (Cisnel 2007: 147-59). Același lucru este valabil, în linii mare, și pentru alte minorități.

4.3. Identitate lingvistică fictivă

Începând cu 1994, procesul de legitimare sau mai degrabă de delegitimare a identității lingvistice naționale a Republicii Moldova a fost condiționat politic (de conflicte interne, de orientarea ideologică a puterii interne și de presiuni externe). O astfel de condiționare a dus la instituționalizarea unei identități lingvistice fictive – limba moldovenească. Una este a chema limba

română din Republica Moldova cu numele de moldovenească, ceea ce este, oricum, ridicol³⁹, dar se poate, alta este a susține că moldoveneasca este o altă limbă decât româna, ceea ce nu se poate. Minoritățile etnice pot acționa ca forțe centrifuge față de impunerea românei ca limbă națională, dar nu au calitatea de a se exprima cu privire la identitatea limbii vorbite de basarabeni. Nu au această calitate nici basarabeni înșiși. Nu mai este o chestiune de libertate, ci una de autoritate. Problema identității unei limbi nu se rezolvă nici prin decizie politică, nici nu se lasă la cheremul liberului arbitru al cetățenilor unui stat, fie ei și vorbitori nativi. Limba moldovenească nu există. Chiar dacă toți moldovenii ar decide, liber, că limba lor este diferită de română, ea tot română ar rămâne; cel puțin deocamdată. Ceea ce face o limbă nu este numele. A demonstra că moldoveneasca este română este un simplu exercițiu de retorică. Avem de-a face cu o pseudo-problemă: nu de rezolvat ci de dizolvat.

Rămâne totuși extrem de interesant de constatat cum instituționalizarea unei ficțiuni [limba moldovenească ca diferită de română] modifică/influențează raportul de forțe la nivel politic și lingvistic.

4.4. Identitatea lingvistică – parte a identității naționale

După cum am menționat deja, limba este un element fundamental în constituirea unei identități naționale⁴⁰. În perioada de proto-desovietizare/post-Sovietică, s-a recunoscut formal drept limbă națională mai întâi limba română (1988–până la Constituția din 1994), apoi limba moldovenească (1994–2013). Decretarea românei ca limbă națională s-a făcut pe bază lingvistică: autoritatea românei ca limbă comună și posibilă într-un context politic democratic (în care se poate impune voința liberă a majorității), așa cum fosta R.S.S. Moldovenească, mai întâi, și cum nou creată Republică Moldova, într-o primă fază, aspira să devină. Înlocuirea ei, la nivel formal [simplă schimbare a numelui, nu și a limbii], cu limba moldovenească, prin Constituția din 1994, a fost, așa cum am încercat să arătăm, o alegere condiționată politic, sub presiuni de natură externă exercitate în mod transparent de către Rusia. Este un caz de falsificare grosolană a unei identități lingvistice. O astfel de strategie are o finalitate bine definită: o identitate lingvistică diferită servește construirii unei identități naționale diferite; și, mai departe, o identitate națională diferită poate fi intrumentală în obstacularea unei eventuale unități politice cu România.

³⁹ Dată fiind evidența incontestabilă a identității moldovenească-română, un apogeu al ridicolului în Stati 2003.

⁴⁰ Vezi, în acest sens, și Coșeriu 1992–3.

4.5 Pertinența modelului teoretic

Înțelegerea factorilor politici și lingvistici, precum și a raportului dintre ei, în termeni de autoritate și libertate și, implicit, reprezentarea lor ca forțe centripete și, respectiv, centrifuge au permis articularea unei descrieri coerente și consistente a cazului limbii naționale din Republica Moldova. Puterea politică slabă (democrație fragilă/incipientă), conflictele interne (în primul rând de natură etnică) și presiunile externe acționează ca factori destabilizatori, subminând autoritatea sistemului politic, condiționându-i și relativizându-i deciziile (deci libertatea de decizie). La nivel de politică lingvistică, asta duce la o punere în paranteză a autorității lingvistice. Etichetarea limbii naționale ca moldovenească (și, implicit, diferențierea ei de română) prin articol constituțional reprezintă o formalizare a unei ficțiuni lingvistice. Cea din urmă nu este neapărat un scop în sine, ci mai degrabă instrumentală în legitimarea unei identități moldovenești, ca diferită de cea română, și, implicit, în delegitimarea unei eventuale revendicări unioniste (unirea cu România). Unirea cu România nu este obligatorie, dar decizia de a o pune sau nu în aplicare aparține, în primul rând, cetățenilor Republicii Moldova și, în al doilea rând, României. Indiferent de evoluția ei viitoare, această problemă trebuie însă separată de cea a limbii.

Postscript

Prin hotărârea nr. 36/05.12.2013, Curtea Constituțională a Republicii Moldova a decis revenirea la numele de limba română, invocând prevalența Declarației de Independență asupra Constituției. Fără a intra în chestiuni de natură juridică, țin să precizez ca acest demers nu duce automat la o restaurare a situației de dinainte de 1994. Înainte de 1994, afirmarea identității lingvistice moldovenească-română era parte integrantă a unui proiect unionist; obstaculat ulterior, după cum am arătat, de conflicte interne și presiuni externe. Re-afirmarea acestei identități în decembrie 2013 nu duce automat și la reactivarea proiectului unionist. Revenirea la numele de limba română s-a făcut la scurt timp după ce Moldova a semnat Parteneriatul de Est cu Uniunea Europeană. În mod paradoxal, cea din urmă este acum și principalul „obstacol” în fața proiectului unionist. Avem de-a face cu un nou scenariu, nu mai puțin complex. Acesta merită însă o analiză detaliată, care va face obiectul unei cercetări viitoare.

SURSE

„Așezământul obrazovaniei oblastei Basarabiei”, din 1918, al lui Alexandru I; abrogat în 1828; fragmente disponibile on-line http://reader.digitale-sammlungen.de/fs1/object/display/bsb10692009_00228.html

- Constituția Republicii Moldova*, 1994: http://lex.justice.md/document_rom.php?id=44B9F30E:7AC17731
- Declarația de Independență a Republicii Moldova*, 1991: <http://www.istoria.md/articol/573/>
Hotărârea nr. 36 din 05.12.2013 a Curții Constituționale a Republicii Moldova privind interpretarea articolului 13 alin. (1) din Constituție în corelație cu Preambulul Constituției și Declarația de Independență a Republicii Moldova (Sesizările nr. 8b/2013 și 41b/2013): <http://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=hotariri&docid=476&l=ro>
- „Legea nr. 3465–XI, 1.09.1989, *Veștile* 9/217.
- „Legea nr. 49, 22.03.2012 [modificarea și completarea Legii nr. 100–XV din 26.04.2001] privind actele de stare civilă”.

BIBLIOGRAFIE

- Arendt, Hannah, 2004[1951], *The Origins of Totalitarianism*, NY, Schocken Books.
- Arendt, Hannah, 1998[1958], *The Human Condition*, University of Chicago P.
- Arendt, Hannah, 1977[1961], *Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought*, NY, Penguin Books; în particular “The Concept of History”, 41-90; “What is Authority?”, 91-141; și “What is Freedom?”, 143-71.
- Arendt, Hannah, 1970, *On Violence*, NY, Harcourt.
- Arendt, Hannah, 1994[1930–54], *Essays in Understanding. 1930–1954*, NY–San Diego–London, Harcourt.
- Bahtin, Mihail M. [Bakhtin, Mikhail M.], 1993[1919–21/1986], *Towards a Philosophy of the Act*, Austin, University of Texas P. [*К философий поступка / Философия и социология науки и техники: Ежегодник 1984–1985*, 82-138].
- Bahtin, Mihail M. [Bakhtin, Mikhail M.], 1984[1929/1963] *Problems of Dostoyevsky's Poetics*, Minneapolis, University of Minnesota P. [*Проблемы творчества Достоевского / Проблемы поэтики Достоевского*]
- Bahtin, Mihail M. [Bakhtin, Mikhail M.], 1981[1934–5], „Discourse in the Novel”, *The Dialogic Imagination*, Austin–London: University of Texas P., 259-422 [„Слово в романе”].
- Bahtin, Mihail M. [Bakhtin, Mikhail M.], 1999[1979], *Speech Genres and Other Late Essays*, Austin, University of Texas P., ediția a VII-a [*Эстетика словесного творчества*, 1979].
- Bahtin, Mihail M. [Bakhtin, Mikhail M.]/Medvedev, Pavel N., 1978[1928], *The Formal Method in Literary Scholarship*, Baltimore, Md., John Hopkins U.P. [Медведев, П.Н., *Формальный метод в литературоведении*].
- Bahtin, Mihail M. [Bakhtin, Mikhail M.]/ Voloșinov[Voloshinov], Valentin N., 1973[1928] *Marxism and the Philosophy of Language*, Cambridge–Massachusetts–London, Harvard U.P. [Волошинов, В.Н., *Марксизм и философия языка. Основные проблемы социологического метода в языке*].
- Brad Chisacof, Lia, 2012, *Româna în secolul fanariot*, București, Casa Cărții de Știință.

- Ciscel, Matthew H., 2007, *The Language of the Moldovans. Romania, Russia, and Identity in an Ex-Soviet Republic*, Lanham, Lexington Books.
- Ciscel, Matthew H., 2011, „What Does Democracy Mean in Moldova. Political Discourse Around Contested Words in the Disputed Elections of 2009”, Andrews, Ernest, 2011, *Legacies of Totalitarian Language in the Discourse Culture of the Post-Totalitarian Era. The Case of Eastern Europe, Russia and China*, Lanham, Lexington Books, 55-75.
- Coșeriu, Eugeniu, 1997[1958], *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, București, Editura Enciclopedică; trad. de Nicolae Saramandu; original *Sicronía, diacronía e historia*, Montevideo, 1958.
- Coșeriu[Coseriu], Eugeniu, 1983, „Linguistic Change Does Not Exist”, *Linguistica Nuova ed Antica*, Anno I, 51-3.
- Coșeriu, Eugeniu, 1992–3, „Unitate lingvistică – unitate națională”, *Eugeniu Coșeriu. Prelegeri și conferințe*, supliment la *Anuar de lingvistică și istorie literară, seria A. Lingvistica*, Iași, XXXIII, 181-9.
- Coșeriu, Eugeniu, 1995, „Unitatea limbii române. Planuri și criterii”, *Limba română și varietățile ei locale*, București, Editura Academiei Române, 11-9; cf. Coșeriu 1996c: 105-21.
- Coșeriu, Eugeniu, 1994a, „Latinitatea orientală”, *Limba Română*, Chișinău, IV, nr. 3(15), 10-25; cf. Coșeriu 1996c: 15-31.
- Coșeriu, Eugeniu, 1994b, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică: trei studii*, Chișinău, Știința.
- Coșeriu, Eugeniu, 1996a, *Lingvistica integrală. Interviu cu Eugeniu Coșeriu realizat de N. Saramandu*, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Coșeriu, Eugeniu, 1996b[1987], „Limbaj și politică”, *Revista de lingvistică și știință literară*, Chișinău, nr. 5, 10-29.
- Coșeriu, Eugeniu, 1996c, *Limba română este patria mea. Studii. Comunicări. Documente*, Chișinău, Revista „Limba Română”/Fundația Culturală „Grai și Suflet”; cf. și ed. a II-a 2007: Chișinău, Casa Limbii Române.
- Coșeriu, Eugeniu, 2005, *Limba română – limbă romanică. Texte manuscrise editate de Nicolae Saramandu*, București, Editura Academiei Române.
- Enciu, Nicolae, 2012, „Unirea Basarabiei cu România ca șansă a asimilării modernității europene”, *Akadosmos*, nr. 2(25), 39-44; cf. http://akadosmos.asm.md/files/Akadosmos_2_25_2012.pdf
- Goșu, Armand, 1998, „Basarabia sub ocupație țaristă”, Scurtu, Ioan (coord.), *Istoria Basarabiei, de la începuturi până la 1998*, București, Editura Semne.
- Hockett, Charles F., 1955, *A Manual of Phonology: Indiana University Publications in Anthropology and Linguistics*, Memoir 11, *International Journal of American Linguistics*, vol. 21, nr. 4, October, Inc. Blatimore, Waverly Press; cf. <http://archive.org/details/manualofphonolog00inhock>
- Ionescu, Dan, 2002, *From SSMR to the Republic of Moldova ± pmr*, Chișinău, Museum.
- Liboni, Dionisie, 2013, *Modificarea statutului juridico-administrativ al Basarabiei în deceniile 3 și 4 ale secolului al XIX-lea*, *STUDIUM*, III, nr. 1-2 (5-6):

- http://www.istorie.ugal.ro/ISTORIE/CERCETARE/STUDIUM/ARTICOLE_STUDIUM/ARTICOLE_STUDIUM5-6/5-605_LIBONI.pdf
- Mlečko, T. P. [Млечко, Т.П.] 1999, *Быть или не быть? Русский язык в системе образования Республики Молдова 1989–1999*, Chișinău, „Инесса”.
- Musteață, Sergiu (ed.), 2012, *Tratatul de pace de la București din 1812. 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus*, Chișinău, Pontos; cf. http://www.antim.md/files/culegere-conferinta_1812-final.pdf
- Negru, Gheorghe, 2012, „Politica națională a imperiului rus în Basarabia și limba română”, *Akados*, nr. 2(25), 28-38.
- Schuchardt, Hugo, 1909, „Die Lingua franca”, *Zeitschrift für romanische Philologie*, XXXIII, 441-61.
- Stati, Vasile, 2003, *Dicționar moldovenesc-românesc*, Chișinău, Biblioteca PRO MOLDOVA, Tipografia Centrală.
- Vîrban, Floarea, 2006a, „Bakhtin and Arendt in Dialogue. Authority and Freedom in ‘Making’ Language and Politics”, *Hannah Arendt e o político – Cadernos de Filosofia*, nr. 19-20, 407-31.
- Vîrban, Floarea, 2006b, „Despre relația între *limba literaturii* și *limba literară* și despre problema autorității în limbă”, Barbu, V. și Al. Mareș (eds.), *Floarea darurilor. In memoriam Ion Gheție*, București, Editura Academiei Române, 121-35.
- Vîrban, Floarea, 1994, „Împrumuturi rusești în graiul din comuna Izvoare – Basarabia”, *Limba română*, XLIII, nr. 5-6, 211-22.
- Zaffi, Davide, 2010, *Between State's Interest and Rescuing Mission. On the History of Moldovan-Russian Relations*, CSSEO Working Paper, nr. 150.
- Zub, Alexandru, 2012, „Basarabia – periplu istoriografic”, *Akados*, nr. 2(25), 23-4.

Floarea VÎRBAN
 Northeastern University–CAPA
 Florence International